

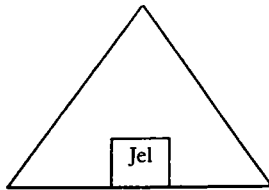
Az „olvasó ember” mint metaszöveg a *Zsivágó doktor* magyar fordításában

Cs. Jónás Erzsébet

A „*homo legens*” mint metaszöveg az irodalomszemiotikai modellalkotásban

A „*homo legens*”, vagyis az „*olvasó ember*” nyelvi-irodalmi ábrázolásában a szövegértelmezés súlypontja a külső valóságábrázolás megfejtéséről a metaszöveg értelmezésére tolódik át. A 20. századi irodalomkutatás szemiotikai szempontból külön vizsgálja a modelltől készült további modellalkotást (kettős illetve többszörös jelképzést) és annak metaszövegekénti értelmezését. E jelenség mindkét fele, a *jelölt* és a *jelölő* is sajátos nyelvi és irodalmi jegyekkel írható le, mint-hogy mindkettő része a szépirodalomnak. A jelnek van egy harmadik komponense is, ez az *értelmező*, aki számára a jel készült, akinek valamilyen közös tartalommal bír. Ez a mű írója, s az általa azonos jelhasználóként feltételezett olvasója.

JELÖLŐ ESZKÖZ
(irodalom az irodalomban)

JELÖLT TARTALOM

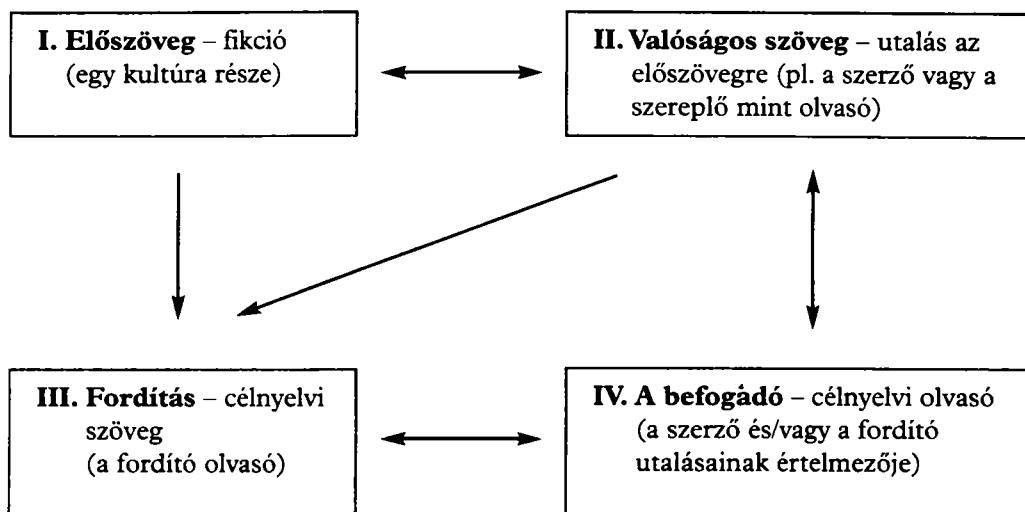
ÉRTELMEZŐ(K)

Az olvasott irodalom, amelyet a szereplők a kezükbe vesznek mint „*előszöveget*”, a világ egyfajta modellje. Ezt a szerző beépíti a saját alkotásába, mint egy-egy szereplőt megjelenítő, jellemteremtő nyelvi, stilisztikai eszközt. Így válik a modell modellezése megfejtésre váró metaszöveggé az olvasó számára. Ha a mű idegen nyelvi fordítását nézzük, további jelentések rétegződhetnek erre a nyelvi anyagra, hiszen a célnyelvi fordító, majd az olvasó már más-más befogadási horizonton helyezi el ugyanazt a szöveget attól függően, mennyire ismeri a szereplők olvasmányait. Azonos-e az ő értelmezése a szerzővel, aki ezt figuraábrázoló eszközként metatartalommal szerepeltette, el tudja-e helyezni a célnyelvi olvasó saját kulturális háttérismeretei között az olvasmányélményt, vagy mindenképp kommentárokkal kell ellátni a fordítást, hogy ezek a szövegrészek ne vesszenek el ráutaló jelentésükkal. A szerző ezekre az olvasmányokra leginkább csak utalásokat tesz, beleképzelve magát hősei ismereteibe, értékrendjébe. Alkalmanként kívülálló narrátorként kommentálja a szereplők olvasmá-

nyaihoz való viszonyát. Mintegy azt feltételezi, hogy az olvasó ezeket az utalásokat beavatottként megértve értelmezően feloldja, s e háttérismereteket részévé teszi a műbeli hősök jellemteremtő leírásának.

A 19. századi orosz irodalomban gyakran jelennek meg olyan szereplők, akiket a szerző nyugat-európai vagy klasszikus antik irodalmi hősökkel, gondolkozókkal állít párhuzamba, vagy megformálásukban, leírásukban utalást tesz e szerzőkre, illetve hősökre (pl. a Biblia, Dante, Byron, Voltaire és hőseik). A 20. századi európai irodalom ugyanígy gyakran hivatkozik az orosz irodalomból Tolsztoj, Dosztojevszkij, Csehov alakjaira, filozófiai alapállásukra, műveikre mint mindenki számára ismert értékalapú evidenciákra. Ez az ábrázoló, világteremtő folyamat mind pozitív, mind negatív értéként megjelenhet az alkotásban, s ilyenkor nem lexikonba illő kodifikált információt közvetít az „előszövegről”, a hős olvasmányáról, hanem a szerzőnek és/vagy a szereplőnek ahhoz való privát viszonyát mutatja fel. Ez az utalás az olvasó számára áttételes üzenetet hordoz, így lesz a beépülő olvasmány metaszóveg. Később a fordítás erre újabb metafunkciót rétegez rá, s végül a fordítás olvasója által – sokszor évtizedek múltán – újabb meta-metanyelvi értelmezés születik (vö. Bańcerowski 2000: 389–391).

Az *előszöveg*, a hősök olvasmánya fikció, hiszen valóságos szöveggént nem jelenik meg, csak beszélnek róla. Az előolvasmány írója a valóságos mű egyik szereplőjévé válik. A valóságos szövegben mind az olvasó hős, mind az őt ábrázoló szerző olvasóként viszonyul ehhez az előszöveghez. De mert az olvasás a műben csak az ábrázolás része, az irodalmi alkotás valóságos, végső olvasójának kell az általa közvetített metainformációt értelmeznie. Ha e befogadói folyamatba közbeiktatódik a fordító is mint olvasó-értelmező a maga fordításszövegével, akkor a fordítás célnyelvi olvasója többszörösen áttételes jelentésrendszert fejt meg nem három-, hanem négyszintű átkódolással. Ezt a bonyolult rendszert, amely mindannyiszor a valóságról képzett modellalkotás metatartalmának módosulását hozza magával, az alábbiak szerint szemléltethetjük:

A „homo legens” speciális intertextualitása

A „*homo legens*”- metaszöveg az irodalmi szövegek *intertextualitásának* speciális esete. Bár az intertextualitás fogalma az 1960-as évektől terjedt el a posztmodern irodalom egyik sajátosságaként, a fordítás itt tárgyalt sajátos problémaköre is kétségtelenül igazolja, hogy az irodalmi szövegek egymásra utaltságának és összekapcsolódásának hangsúlyozása (rájátszás, idézés, újraírás, célzás stb.) mindig is az írott mű speciális jellemzője, amely koronként, kultúránként történetileg változó funkciót tölt be. Az intertextualitás a fordításstilisztikai vizsgálatok bizonyossága szerint is a szövegek létmódjaként értelmezhető, amely utal azok kapcsolódásának mikéntjével a szövegeknek a kulturális hagyományokhoz (a befogadói ismeretszintekhez) való viszonyára. Az intertextus értelmezése a befogadó aktivitását igényli, s így megnyitja magának az irodalmi műnek a határait is (vö. Szabó 2002: 218). A „*nyitott mű*” Umberto Ecónál kifejtett gondolata tovább szélesíti az intertextualitást, hiszen minden befogadó bármely következő olvasatában újabb értelmezést adhat a szöveg szemiotikai rétegeinek (vö. Bahtyin 1986; Lotman 1973, Eco 1998). Poétikailag is érdemes az intertextualitás fogalmának a kiszélesítése, hiszen a preszuppozíciók, amelyek minden egyes szöveg megértését előkészítik, magukba foglalják a műfajfüggő konvenciókat.

Az intertextualitás kérdését a nyelvészet a *kommunikatív kontextus* kapcsán vizsgálja. Ez esetben az intertextualitás a szövegértés paralingvisztikai, szituatív, pszichológiai, kulturológiai háttérét takarja. Hasonló összefüggésben jelenítik meg a szöveg *vertikális kontextusát*, amely az adott mű történeti-filológiai összefüggéseit rögzíti (vö. V. Mirkin 1978; Jenny 1974 és O. Ahmanova – I. Gjubbenet 1977). A nyelvészeket inkább a többértelműség megszüntetése érdekli, míg az irodalomtudományt a létrejövő funkcionális többjelentésesség. A magunk részéről a kontrasztív fordításstiszta vonalát követve a nyelvészet és az irodalomtudomány tudatosan kiválasztott érintkezési pontjait látjuk benne. A fordítástudomány interdiszciplináris megközelítése egységbe rendezi mindezen kérdéseket. A Klaudy Kinga által bevezetett *kommunikatív ekvivalencia* lefedi a mindenkori szövegtartalmak aktuális átjárhatóságát – átadhatóságát. (Klaudy 1997: 101–103).

A „*homo legens*”, az „*olvasó ember*” irodalmi kontextusaival többszörös jelentésrétegződéssel tartozik bele az intertextualitás problémakörébe. Hiszen a tartalmi jelentéseken túl maga az olvasás vagy annak a hiánya mint tény újabb összefüggéseket nyit meg, amely már az intertextualitáson túl az értékteremtés ábrázolásának más szintjeit is érinti. Az olvasás beépülő meglétét (+), hiányát (-) vagy funkciótlanágát (0) akkor lehet rögzíteni egy értékrendben, ha az olvasás és a könyv egy adott kultúrában egyáltalán értéknek tekinthető (vö. N. Georgijev 1992).

Borisz Paszternak *Zsivágó doktor* című regénye magyarul

Borisz Paszternak Nobel-díjas regényét, a *Zsivágó doktort* orosz nyelven először csak 1987-ben vehette kezébe az olvasó. Akkor nem kötetben, hanem folyóiratban jelent meg. Magyarul 1988-ban Pór Judit fordításában már a magyar

közönség is megismerhette. Az 1995-ben elhunyt kiváló műfordító nagy tapasztalattal és az orosz próza és líra iránti osztatlan fogékonysággal készült erre a szakmailag és intellektuálisan is hatalmas feladatra. Az elmélyült háttér munkának egyik oka épp az „*olvasó ember*” regénybeli folyamatos jelenléte lehetett. A regény szereplői a 20-as évek Oroszországának magasan képzett, olvasott intelligenciáját reprezentálták, akik olvasmányaikban természetes módon kapcsolódtak az egyetemes és európai kultúra képviselőihez ugyanúgy, mint a kor meghatározó orosz művészeti, filozófiai és politikai irányzataihoz. Mindezek háttérismerete Pór Judit birtokában volt, amikor az Októberi Forradalom utáni időszak, a NEP-korszak viharai között útjukat kereső regényhősök megjelenítéséhez fogott nyelvet, stílust és szövegbeli *explikációs szintet* választva a magyar olvasó számára. Utólag is megállapítható, Pór Judit korrektül járt el, ugyanakkor nem becsülte sokkal alább a saját tájékozottságánál a célnyelvi olvasó ismeretbeli felkészültségét sem. Kétségtelenül, a 80-as évek magyar olvasójának klasszikus értelemben vett irodalmi, kulturális tájékozottsága összehasonlíthatatlanul nagyobb volt, mint napjainkban. Ma azonban, a 21. század információs áradatában erre az olvasottságra mint közös szellemi háttérismeretre, mint közös kulturális emlékezetre már aligha alapozhatna a fordító. E folyamatnak a megsejtése Pór Judit fordításának idején már érezhető volt. Látni fogjuk, hogy a fordító egy-egy csillaggal jelölt lábjegyzetben – az eredeti szövegtől eltérően – szükségét érzi, hogy kommentálja a kortárs magyar olvasónak a szövegbeli irodalmi, nyelvészeti utalásokat. Jól ismerve a kor átlagemberének műveltségi karakterét, ezek ismeretét már akkor sem feltételezte a magyar olvasóról. Hiányuk napjainkra egyre zavaróbb az intellektuális szépirodalom megértésében.

A „*homo legens*” metajelentései a *Zsivágó doktor* szövegében

Az alábbiakban tipikusnak tekinthető példákkal szeretnénk bemutatni, hogyan épül be a metaszöveg jelentése a szereplők nyelvben megélt világainak modell-szintű leképezésébe. A szövegek előtt kiemeljük a „*homo legens*”-re, az „*olvasó ember*”-re közvetetten utaló szerzők nevét mint kulcsszavakat, s a szövegrészen belül a metajelentést hordozó szövegelemeket. Fordítási szempontból arra keressük a választ, hogy a fordítás a mai célnyelvi olvasó számára betölti-e azt a funkciót, amelyet az eredeti mű szerzője szánt a szövegnek, vagy milyen kiegészítő információkkal töltheti be ezt a szerepet:

1. Goethe

Wolfgang Goethe ma is ismert klasszikusa a német irodalomnak és a világirodalmi örökségnek. Fő műve a *Faust*, melynek cselekményrészlete kapcsán a *Zsivágó doktorban* a főszereplő szerelmére, *Grätchenre* történik utalás. Az intertextualitás a mai magyar olvasóközönség számára már sajnálatos módon kevéssé jeleníti meg Goethe hősnőjének alakját. Egy újabb magyar fordításváltozatban ezért a regény szövegében itt is szükséges lenne a kommentár, de legalább a szerző és a mű megjelölése:¹

Руфина Онисимовна с первого взгляда невзлюбила свою больную квартирантку. Она считала Лару злостной симулянткой. Припадки Лариного бреда казались Руфине Онисимовне сплошным притворством. Руфина Онисимовна готова была побожиться, что Лара разыгрывает помешанную **Маргариту** в темнице. (Часть IV/2)

Rufina Onyiszimovna már első pillantásra nem rokonszenvezett beteg lakójával. Megrögzött szimulánsnak tartotta. Lara önkívületrohamaait merő egy tettetésnek látta. Megesküdött volna rá, hogy Lara a tömlöcben esztét vesztő **Grätchent** játssza. (Paszternak 1988: 104–105)

2. Dal

A metaszöveg jelentései különösen akkor igényelnek eligazító magyarázatot, ha nem csupán az előszövegre mint olvasmányra történik utalás, hanem annak szubjektív minősítése szorosán az adott szerző vagy szereplő értékítéletét, nem pedig a szóban forgó tudós – itt a neves orosz nyelvész és lexikológus Vlagyimir Dal – azóta egyetemesen elfogadott tudományos megítélését tartalmazza. Dal, a 19. század nagy orosz patrióta szógyűjtője, híres értelmező szótárával szinte megújította a korabeli nyelvhasználatot. A 20. század végén Szolzsenyicin erre a szótárra alapozva szerkesztette meg és adta ki a „*Kis Dal*”-t, a mai orosz nyelvűvelő kézikönyvet, az idegen eredetű nyelvhasználatot orosz szavakkal megújító, ma is használható szókincstárat. Az eredeti regényszöveg értékítéletét a fordító sem osztotta. Pór Judit szükségét látta épp ezért, hogy legalább lábjegyzetet használjon Dal kapcsán, bár nem kommentálja a nyelvészre vonatkozó, itt igaztalanul elmarasztaló minősítést:

Теперь фронт наводнен корреспондентами и журналистами. Записывают «наблюдения», изречения народной мудрости, обходят раненых, строят новую теорию народной души. Это своего рода новый **Даль**, такой же выдуманный, лингвистическая графомания словесного недержания. (Часть IV/2)

Most hemzsegnek a fronton a tudósítók, újságírók. Megírják a „megfigyeléseiket”, a népi bölcsesség aranyköpéseit, végiglátogatják a sebesülteket, új elméletet gyártanak a néplélekről. Az új **Dál*** ilyen a maga nemében, ilyen kiagyalt, ilyen szódiarés nyelvészeti grafománia. (Paszternak 1988: 136)

(A magyar fordításban lapalji lábjegyzet: * *Híres orosz értelmező szótár*)

¹ Az orosz szövegeket internetről, az orosz elektronikus könyvtárból vettük (Cs. J. E.).

3. Puskin és Tolsztoj

Az orosz klasszikusokra történő utalás az orosz anyanyelvi olvasó számára nyilvánvalóan olyan egyértelmű metatartalmakat hoz mozgásba, mint a magyar kultúrán felnövekedett nemzedékek tudatában a magyar irodalom részeként Petőfi vagy Jókai alakja. A magyar átlagolvasó emlékezetéből ma már jobbára hiányzik a világirodalmi összefüggések olvasmányélményen alapuló látása mind Alekszand Puskin, mind Lev Tolsztoj szerepéhez kapcsolódóan. Az ő kultúraformáló pozíciójuknak lényege az a máig ható, normateremtő erő volt, amely életművüket mind a nyelv megújítása, mind eszmei üzenete révén a 19. századi orosz irodalom és kultúra megújítójává tette, s az orosz nemzeti irodalmat a klasszikus európai kultúra világörökségének rangjára emelte:

В том, что это так без страха доведено до конца, есть что-то национальноблизкое, издавна знакомое. Что-то от безоговорочной светочности **Пушкина**, от невиливающей верности фактам **Толстого**. (Часть VI/8)

Van abban valami régről ismerős, meghitt-nemzeti szellem, ahogy ezt félelem nélkül végbevitték. A fényhozó **Puskin** feltétlensége, a tényekhez ragaszkodó **Tolsztoj** kibúvót nem ismerő tántoríthatatlansága. (Paszternak 1988: 217)

4. Csehov

Anton Pavlovics Csehov nem csupán a 20. század elejének ismert orosz drámaírója, hanem Ibsennel és Hauptmannal együtt a modern dráma egyik megteremtője. Az itt idézett *Három nővér* című darabja ma is szerepel a színházi repertoárookban Magyarországon és külföldön egyaránt. A középponti szimbolikus figurákra, a három nővérré, a vidékről reménytelenül a kultúrát jelentő fővárosba, Moszkvába vágódó, s a szürkeségben elhervadni kénytelen művelt lányokra utal – egy kor eszmeiségét is felidézve – a regénybeli szöveg:

Тут у нас были четыре сестры Тунцевы на одну больше, чем у **Чехова**, — за ними ухаживали все Юрятинские учащиеся, — Агриппина, Евдокия, Глафира и Серафима Севериновны. Перефразируя их отчество, девиц прозвали северянками. На старшей северянке Микулицын и женился. (Часть VIII/6)

Volt nálunk négy Tuncev nővér, **eggyel több, mint Csehovnál**, nekik udvarolt minden jurjatyini diák, Agrafena, Jevdokija, Glafira és Szerafima. A legidősebbet vette el Mikulicin. (Paszternak 1988: 295)

5. Dosztojevszkij és Marx

A 19. század második felében mind Európában, mind Oroszországban új gondolkozásmód mozgatta meg a forrongó világot. Fjodor Dosztojevszkij *Ördögök* című regényének hősei öntörvényű, világmegváltó elveiktől vezérelve önpusztításra és gyilkolásra egyaránt kész eszmék között tévelygő, útkereső orosz emberek. A másik mű Karl Marxra, a 19. században született *Kommunista Kiáltvány* szerzőjére utal. Ez utóbbi a 20. század Kelet-Európájának társadalmi rendszereiben a szocialista gondolkozást a 90-es évekig meghatározó, sokat hivatkozott, ideológiai alapmű volt, ám a mai fiatal olvasóknak már vajmi keveset mond, vagy semmilyen asszociációt sem ébreszt:

Он все время ездит и что-то достает и привозит, и разбирает и толкует «Бесов» Достоевского и Коммунистический Манифест одинаково увлекательно и, мне кажется, если бы он не усложнял своей жизни без надобности так нерасчетливо и очевидно, он умер бы со скуки. (Часть IX/1)

Szüntelenül utazgat, szerez valamit, elhozza, egyként lebilincselően elemzi, értelmezi *Dosztojevszkij Ördögökjét* és a *Kommunista Kiáltványt*, és azt hiszem, ha nem bonyolítaná az életét ilyen feleslegesen, meggondolatlanul és szembeszökően, meg is halna unalmában.” (Paszternak 1988: 314)

6. Tolsztoj, Puskin, Stendhal, Dickens és Kleist

A 19. század végének értékrendjét meghatározó európai írók tablóját – oroszokat és nem oroszokat együtt – a fő művek címeinek segítségével olyan természetességgel vázolja fel Paszternak a regényhősök olvasmányaként, ahogy a világirodalom története mind a mai napig számon tartja nevüket, mint epikus klasszikusokét. Csupán a szellemi környezet hiányzik a mai befogadó részéről, amely még a fordítás idején is a művelt olvasóban felidéződött. Ezen keresztül a mai befogadó az intertextualitás tartalmi elemeit mint közös, meghatározó előismeretet, preszuppozíciót rendelhetné mellé az irodalmi utalásokhoz:

Без конца перечитываем «Войну и мир», «Евгения Онегина» и все поэмы, читаем в русском переводе «Красное и Черное» Стендаля, «Повесть о двух городах» Диккенса и «Коротенькие рассказы» Клейста. (Часть IX/2)

Újra és újra felolvassuk a *Háború és békét*, az *Anyegint*, az elbeszélő költeményeket, orosz fordításban *Stendhal Vörös és feketéjét*, *Dickens Két város történetét* és *Kleist Rövid elbeszéléseit*. (Paszternak 1988: 316)

7. Turgenyev

A 19. századi orosz világnak lelkiségét plasztikusan ábrázolni képes elbeszélők egyike Ivan Turgenyev, aki prózájában az orosz táj szépségeit ugyanúgy poétikus összhangjában festette meg, ahogy az orosz ember sokoldalú ábrázolásának is mestere volt. A kiemelt szövegrész az *Egy vadász feljegyzéseinek* egyik darabjára utal, ahol a kispróza a madarak odacsalogatását, befogását írja le:

У Тургенева описаны где-то эти высвисты, дудка лешего, юлиная дробь. Особенно выделялись два оборота. (Часть IX/8)

Turgenyev írja le valahol ezeket a füttydallamokat, az erdei manó sípját, az erdei pacsirta hangsorait. Különösen két dallamrésze vált ki a többi közül. (Paszternak 1988: 323)

A metaszöveg átadásának fordításelméleti kérdései

Paszternak *Zsivágó doktor* című regényének intertextuális metaszövegei fordításelméleti kérdéseket vetnek fel. A kérdés az, mit kell tenni a fordítónak a *homo legens* típusú metaszöveggel? Albert Sándor kategorikusan amellet áll ki, hogy a fordítónak az a dolga, hogy fordítson, nem pedig az, hogy kommentáljon, magyarázzon vagy háttérinformációkkal lássa el a potenciális célnyelvi olvasóközönséget: a mű befogadásának előkészítése – ha nem is a pap és a tanító (utalás Nida megfogalmazására uo. Cs. J. E.), – de az irodalmárok és az esztéták, az elő- vagy utószóírók és az egész ún. „másodlagos” irodalom feladata (Albert 2003: 67).

Albert Sándor hivatkozik Nida mellett Walter Benjaminra is, aki azt változtatta: „Soha, egyetlen műalkotás vagy műforma megismerése szempontjából sem bizonyul gyümölcsözőnek a befogadó fél figyelembevétel” (Benjamin 1980: 71). Ugyanakkor nem ért egyet Mounin megjegyzésével, aki „a fordító szégyeneinek” nevezte a lapalji jegyzeteket, kommentárokat, magyarázatokat (vö. Albert 2003: 51).

Mármost mit tegyen a fordító az intertextualitása által kulturálisan telített, kulturális konnotációkat előhívó szövegrészekkel, utalásokkal? Ha nem kommentálja, a szövegszemantikai tartalom vész el. Ha kommentálja, a teoretikusok szerint „szégyenben” marad. Kétségtelenül, az eredeti szöveg mennyiségi növeléséhez vezet a lapalji lábjegyzet vagy kommentár. De látjuk, már Pór Judit is szükségét érezte Dal esetében, hogy valamit tegyen a befogadó eligazítására. Az eredeti szövegnek a 20. század első feléhez kapcsolódó idősíjja mellett a hivatkozott irodalom a 19. századra és a századfordulóra utal vissza mint előszövegre. A fordító értelmező szövegalkotása a 20. század utolsó negyedéhez kapcsolódik, a mai olvasó pedig a 21. század világában él.

A fordítás funkcióit figyelembe véve azt kell mondanunk, hogy a fordítás interkulturális kommunikáció. Ez önmagában feltételezi a nyitott mű Eco által meghatározott befogadói változóját. Ezért tehát, ha elolvasásra szánnak egy

könyvet, akkor az eredeti szövegben rejlő metatartalmakat senki más nem tudja kommentálni, csak a fordító. Ettől a feladattól a fordítástörténeti hagyományok sem zárkóztak el soha (vö. Burján 2003). Ezt vonja maga után a műfordítás kulturális funkciórendszere is. Ezek a funkciók Wlachowsky (2002) szerint a következők: (1) informatív, művelődési; (2) szubsztitúciós (pótló) funkció; (3) kreatív funkció (az idegen mű hat a hazai irodalomra); (4) önálló irodalmi aktivitás; (5) utilitáris (konkrét cél, pl. Cirill és Metód az oktatáshoz, az írásbeliség megteremtéshez használta a fordítást); (6) komplementáris funkció (az idegen mű impulzusokat ad az irodalomnak); (7) szociokulturális funkció; (8) fejlődési funkció; (9) retardációs funkció.

Magunk részéről a fordítás *térdimenziós modelljét* annak alapján állítottuk fel, hogy a fordításban mindig három komponens vesz részt az interkulturális kommunikációban: a szerző, a fordító és a megkerülhetetlen befogadó. Ha a befogadót nem vennénk figyelembe, akkor a motivációt is törölnénk, amely az újrafordításokat provokálja, s amely a „nyitott mű” variabilitását magában hordozza (vö. még Lanstyák 2003).

A három befogadói horizont – a szerző saját korabeli, a fordítás idejére eső és a mai olvasói kompetencia – a mi esetünkben jelentősen eltér egymástól. Az „olvasó ember” metaszövegnek a szerzői szándék szerint kívánatos konnotációi egyáltalán nem vagy hiányosan „jönnek át” a befogadó tudatába. A mai olvasó már nem rendelkezik olyan irányú előismerettel, hogy kompetens legyen a fenti metajelek feloldásában. Ennek okát sokan és sokféle módon vizsgálták az olvasásszociológia, a szövegértés és a szemiotika köréből, de a megoldás az idegen nyelvű mű célnyelvi tolmácsolására vár. A fordító tartja kezét a mindenkori olvasó „nyelvi ütőerén”, ő ismeri a nyelvhasználatát, a befogadói kompetenciaszintjét, hiszen csak így tud minden lehetséges szemantikai szövegsíkon ekvivalens fordítást adni. Az összevető fordításstiliztika e téren a szövegtannal, a kognitív nyelvészettel, a hermeneutikával gazdagodva gyarapítja a fordítás-tudomány eredményeit (vö. Petőfi 1984; Péter, 1991; Szabó 1998; Szathmári 1996, 1998; Klaudy 1994, 1997; Tolcsvai 1996; Bańcerowski 2000). Elsőként a mai magyar nyelvészetben Szathmári István állapította meg, hogy a szövegtan az a diszciplína, amelyben a nyelvészet és az irodalomtudomány jogosan összeérhet (Szathmári 1979: 198).

Véleményünk szerint tehát a fordítónak nem szabad érintetlenül hagyni a jelentést hiányával megrövidítő „*homo legens*” metaszövegeket. A helyek fordítói megoldására a szöveg jelentésének a kiterjesztése szükséges. Az informatika segítségével egyre inkább elfogadott a multimediális szöveg térhódítása, amelyek az irodalom rögzítésére nem csupán az elektronikus könyvtárak lineáris szövegsíkjának, hanem a mögöttes információk „mélységi” elhelyezésére is alkalmasnak adnak anélkül, hogy az eredeti szöveg terjedelmét megváltoztatnák. Ha szükségünk van egy információra, mintegy „benyúlunk” a szöveg mögé az *adott helyen*. De hogy hol kell lennie az „*adott hely*”-nek, ezt csak az eredeti szöveggel találkozó fordító tudja megmondani.

A „homo legens” metaszöveg lehetséges interpretálása. A hipertext mint az elektronikus könyvtár eszköze

A lehetőségeket végiggondolva, a humán informatikával megtámogatott könyvtártudománytól kaphatunk reális segítséget kérdésünk megoldására. Az elektronikus könyvtárak világszerte elterjedőben vannak. Az internet segítségével egész életművek olvashatók el a világháló könyvtáraiban. Az internet alkalmas arra, hogy a weboldalak bizonyos elemeit aktivizálja, egy-egy címszó mögött újabb ablakokat, magyarázó *linkeket* nyisson, majd egyetlen kattintással bezárja azokra és visszatérjen az eredeti oldal eredeti szövegéhez. Ez lenne az egyik lehetséges megoldás a metaszövegek funkcionális kommentálására. Az általunk megjelölt, a folyamatos szövegben kiemelt szavakra kattintva a szövegösszefüggéshez szükséges kommentárokat a fordító „hátsó ablakokban” adná meg. A célnyelvi olvasó ezeket akkor nyitná ki, ha szükségét érzi, mert hiányzik valamilyen szövegértéshez nélkülözhetetlen információ a számára. Ez különösen az értő, kreatív olvasáshoz nélkülözhetetlen olvasási technikát pótolná, hiszen lerövidítené azt az utat, amelyet a korábbi korok aprólékos, az olvasói felkészülést évtizedekig gyakorló korosztályai maguk is megtettek (pl. a szükséges kézikönyvek, lexikonok beszerzése, címszavak kikeresése, böngészés szerzők művei után, filozófiai irányzatok áttanulmányozása, rendszerezése a korszakok irodalmára gyakorolt hatásuk szerint stb.).

Am ezt az elektronikus könyvtárból kiinduló, oktatási céllal jól alkalmazható technikát nem szabad úgy elképzelni, mintha csupán egy lexikont vennék le a polcra, s az nyomban kinyílna egy író nevével. Itt valóban a fordító interpretatív közreműködése szükséges, hogy az eredeti mű szerzőjének szándéka szerint irányítsa az információkat, feltárja az összefüggéseket, mozgásba hozza és papírra vesse az eredeti műben kifejező erővel bíró intertextualitás szemantikai működéséhez szükséges magyarázó kommentárokat a mindenkori befogadó számára. Eközben az informatika jóvoltából nem kell az eredeti mű terjedelmét növelni, lábjegyzetekkel bővíteni ott, ahol a forrásnyelvi szövegben ez nem szerepelt, s nem kell a könyv végére lapoznia az olvasónak, hogy az esetleges szerkesztői jegyzeteket megtalálja.

A mai olvasóközönség már nem akadálynak, hanem megkönnyítő, ismerős eljárásnak látja az ilyen módon elérhető háttérinformációt, amely mind az anyanyelvi, mind az idegen nyelvből fordított szövegek feldolgozását reális lehetőségként támogatná. Ilyen fordítás megszületése ma még igencsak várat magára, de bizonyosak lehetünk abban, hogy akár oktatási, akár közismereti céllal rövidesen hallani fogunk hasonló könyvek megjelenéséről.

Papp Ferenc, a magyarországi nyelvészet jeles képviselője akadémiai székfoglalójában szemléletesen utalt a 80-as években az alkalmazott nyelvészet és a nyelvtudomány kapcsolatára (Papp 1989: 5). A mi esetünkben a humán informatikával segített fordítás- és szövegértés viszonya sem más a fordításelmélethez, mint a Papp Ferenc által példaként említett kertészkedés a természet-tudományokhoz.

Az intertextualitás, amelynek egyik megjelenési formája a „homo legens” metaszöveg a szépirodalmi alkotásban, a kutatók jelentős részének érdeklő-

dését az előszövegek forrásai, az idézetek szemantikai funkciói szerint váltották ki. Kevesen foglalkoztak magának az olvasásnak mint befogadói folyamatnak a jelentésességével, jellemzőivel (vö. Lotman 1966, 1973, 1983). A fordítástudomány oldaláról sem kapott megvilágítást az interpretatív folyamatnak ez a ma már megkerülhetetlen kérdése. Minthogy a mindenkori olvasót nem lehet „leváltani”, okosabbra, jobbra cserélni, ezzel a kihívással számolni kell: mit tegyen a fordító a *Zsivágó doktorhoz* hasonló regények „*homo legens*” metaszövegeivel? Az általunk ajánlott fordítást segítő lehetőség – az elektornikus könyvtárak háttérinformációkat célirányosan tartalmazó „*ablakainak*” létrehozásával – a kérdésfelvetésre a befogadói magatartást reálisan szem előtt tartó válaszok egyik alternatíváját kínálja.

Irodalom

- Albert S. 2003. *Fordítás és filozófia*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Ахманова, О., Гюббенет.1977. И. Вертикальный контекст как филологическая проблема. *Вопросы языкознания*. 1977/3. (Цитирует: Чавдарова 1997: 21.)
- Bahtyin, M.M. 1986. *A beszéd és a valóság*. Budapest: Gondolat.
- Bañcerowski, J. 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: ELTE.
- Benjamin, W. 1980. A műfordító feladata. In: *Angelus Novus*. Budapest: Helikon. 71–86.
- Burján M. 2003. A fordításról való gondolkodás Magyarországon a XVI–XVII. században. *Fordítástudomány* V. évf., 1. sz. 18–43.
- Eco, U. 1998. *Nyitott mű*. Budapest: Európa.
- Георгиев, Н. 1992. *Цитирацията човек в художествената литература*. София: Факел.
- Jenny, L. 1988. Strategia formu. *Pamiętnik Literacki*. 1. szám 276. (Цитирует: Чавдарова 1997: 21.)
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1997. *Fordítás I. Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Lanstyák I. 2003. A fordítástudomány szakközi kapcsolatairól. *Irodalmi Szemle* XLVI. évf., 10. sz. 52–68. Pozsony.
- Лотман, Ю. 1966. Художественная структура «Евгения Онегина» *Учение записки ТГУ. Труды по русской и славянской филологии. X. Литературоведение*. Вып 148 Тарту.
- Лотман, Ю. 1973. О двух моделях коммуникации в системе культуры. *Учение записки ТГУ. Труды по знаковым системам* Вып 308 Тарту.
- Lotman, J.M. 1973. *Szöveg, modell, típus*. Budapest: Gondolat.
- Лотман, Ю. 1883. *Роман Пушкина «Евгений Онегин»*. Комментарий. Ленинград: Просвещение.

- Мыркин, В. 1978. Типы контекстов. Коммуникативный контекст. *Филологические науки*: 1978/1. (Цитирует: Чавдарова1997: 21.)
- Papp F. 1989. *Alkalmazott nyelvtudomány*. Akadémiai székfoglaló. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Paszternak, B. 1988. *Zsivágó doktor* (ford.: Pór Judit). Budapest: Árkádia Könyvkiadó.
- Petőfi S. J. 1984. Szövegkompozíció makro- és mikroszinten. *Híd* 6: 856–874.
- Péter M. 1991. *A nyelvi érzelmek kifejezés eszközei és módjai*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Szabó Z. 1998. *A magyar szépirodai stílus történetének fő irányai*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Szabó B. I. (szerk.) 2002. *Irodalmi fogalmak kisszótára*. Budapest: Korona Kiadó.
- Szathmári I. 1979. Zárszó a kaposvári szövegtani konferencián. In: Szathmári I., Várkonyi I. (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 141–144.
- Szathmári I. (szerk.) 1996. *Hol tart ma a stílusztika?* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Szathmári I. (szerk.) 1998. *Stílusztika és gyakorlat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Чавдарова Д. 1997. *Номо legенс в русској литературе XIX века* Шумен: Аксиос.
- Tolcsvai Nagy G. 1996. *A magyar nyelv stílusztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Wlachowsky, K. 2002. „A műfordítás szerepe a kulturális és irodalmi kapcsolatokban” c. előadás. Elhangzott a MANYE XII. Kongresszusán. „Nyelvek és kultúrák találkozása” (Szeged, 2002. márc. 27–29).